

ΝΑΣΙΑ ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ 1824-1827.
ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΙΑΣ ΟΨΗΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ
ΚΑΙ ΜΥΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ¹

Όταν πρωτοξεκινούσε η όλη πρωτοβουλία, της οποίας σήμερα θα παρουσιάσουμε τους πρώτους καρπούς (η πρώτη νύξη τον Νοέμβριο του 2013, η οργανωμένη δουλειά τον Ιανουάριο του 2014), δύσκολα θα φανταζόμουν μια τέτοια εξέλιξη: δηλαδή ότι η μικρή ομάδα των έξι τότε φοιτητών και φοιτητριών (τέσσερεις τριτοετείς και δύο τεταρτοετείς) του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης θα σταθεροποιούνταν, θα αυξανόταν (η συμμετοχή έχει φθάσει στα 15 μέλη, από τέσσερεις διαφορετικές πανεπιστημιακές χρονιές), και θα ερχόταν η ώρα να εκθέσει τα αποτελέσματα της έως τώρα δουλειάς της στα σεμινάρια της Ερμούπολης: ευρετήρια ονομάτων από δύο εφημερίδες (Εφημερίς Αθηνών και Γενική, τα δύο πρώτα έτη) και ορισμένες μικρές μελέτες που αξιοποίησαν τα ευρετήρια ως εργαλείο έρευνας για την εξερεύνηση του τύπου και των χαρακτηριστικών του.

Το τόλμημα αυτής της «δημόσιας έκθεσης» το οφείλουμε οπωσδήποτε στον πάντα ανοιχτό, φιλικό και καλοπροαίρετο χώρο επιστημονικής ανταλλαγής που είναι τα Σεμινάρια της Ερμούπολης -έστω κι αν φέτος γίνονται στην Αθήνα (και πάλι, στον πιο φιλόξενο ίσως ακαδημαϊκό χώρο της πόλης, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, στο πρώην Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών). Ας πάρω έτσι την ευκαιρία να ευχαριστήσω, εκ μέρους όλων μας, τους αγαπητούς οργανωτές, Δημήτρη Δημητρόπουλο και Κατερίνα Δέδε, αλλά και για την τιμητική για μας παρουσία της Λουκίας Δρούλια, πρώην διευθύντριας του ΚΝΕ και για τη δική μας ομάδα ένα σημείο αναφοράς, καθώς υπήρξε επιμελήτρια της *Εγκυκλοπαίδειας του Ελληνικού Τύπου*.

Αλλά σε τι οφείλουμε αυτή τη μικρή επιτυχία; Πώς έγινε και σε σκοτισμένους καιρούς καταπιαστήκαμε με ένα παλιομοδίτικο και ομολογουμένως βαρετό εκ πρώτης όψεως εγχείρημα (την ευρετηρίαση παλαιών εφημερίδων) και μας έγινε ελκυστικό τόσο ώστε να συνεχίσει παραγωγικά, όπως όλα δείχνουν, για τρίτη χρονιά; Τρία είναι τα κλειδιά και ο συνδυασμός τους μπορεί να μας ανοίξει την πόρτα για μια χρήσιμη νομίζω απάντηση, που είναι μαζί και μία άσκηση αυτογνωσίας.

¹ Το κείμενο δημοσιοποιείται εδώ ως είχε και έχει διατηρήσει τον ανεπίσημο και προφορικό χαρακτήρα των σεμιναρίων.

Το πρώτο κλειδί είναι η ομαδική δουλειά, ορθότερα: ο συνδυασμός της ατομικής με την ομαδική δουλειά. Στην ομαδικότητά μας, που στηριζόταν στην ατομική υπευθυνότητα για να λειτουργήσει, οφείλουμε ότι μνηθήκαμε, άθελά μας σχεδόν, σε αυτό το βαθύ γνώρισμα της επιστημονικής δουλειάς. Κάθε επιστημονική δουλειά, όσο κι αν είναι, που είναι, μοναχική, -πόσο μάλλον όταν, όπως συμβαίνει με την ιστορία, έχει ως αντικείμενό της τους νεκρούς- είναι κατουσίαν, όχι απλώς νοερά, ομαδική. Στηρίζεται σε άλλους: στη δουλειά των προηγούμενων, αυτό είναι η βιβλιογραφία, και στη δουλειά των διπλανών. Η έκβασή της εξαρτάται από την ενθάρρυνση και την κριτική, τον έλεγχο και την ανταλλαγή με τους ομοτέχνους. Αλλά, μία νεανική ομάδα που συνεργάζεται, που εκπαιδεύεται στη συνεργασία, διότι αυτή και μόνο εγγυάται το αποτέλεσμα, ενώ εξασκείται στην ατομική ευθύνη, μια νεανική ομάδα που αντλεί από τη διαφορετικότητα για να δώσει λύσεις στα προβλήματα που ανακύπτουν, μπορώ να σας διαβεβαιώσω ότι εκτός από παραγωγική είναι και απολαυστική: έτσι μπορεί να εξηγηθεί και η δική μου αποπλάνηση από την ερευνητική φοιτητική ομάδα που δημιουργήθηκε και με παρέσυρε και με δέσμευσε στη δική της δυναμική. Ιδίως για την απόλαυση και την ενέργεια που μου μεταδόθηκε, οφείλω δημόσια τώρα εγώ να ευχαριστήσω όλους και όλες τους συντελεστές, τους φοιτητές μου και πλέον συνεργάτες και συνεργάτιδες μου.

Αυτό είναι οπωσδήποτε ένα κλειδί. Αλλά υπάρχει και το δεύτερο, το πιο κρίσιμο κλειδί, το κλειδί που νομίζω μας κράτησε σε αυτό το εγχείρημα, που για όλους ήταν δοκιμαστικό κι εθελοντικό, και το όνομά του είναι η επαφή, η σαγηνευτική επαφή με την ιστορική ύλη, με το πρωτογενές υλικό. Μπορεί να κάναμε απλώς ευρετήρια, να αποδελτιώναμε ονόματα και λέξεις, αλλά αυτό το παιχνίδι της άχαρης πειθαρχίας, της επίμονης σχολαστικότητας, το παιχνίδι με την λεπτομέρεια και την ακρίβεια, έδινε ταυτόχρονα την ευκαιρία της απευθείας σχέσης με την ιστορική ύλη, τις πηγές, σε έντυπη μορφή στην περίπτωσή μας. Της απευθείας σχέσης με τη γλώσσα, τα τυπογραφικά και τους τρόπους μιας άλλης απροσπέλαστης για μας εποχής.

Ομολογουμένως, οι δικές μας πηγές ήταν πρώτης γραμμής: αλλόκοτες για τα σημερινά μέτρα εφημερίδες, χωρίς τίτλους, χωρίς ευδιάκριτη οργάνωση της ύλης, χωρίς επεξηγήσεις για το ποιος γράφει: πάντως βρεθήκαμε αντιμέτωποι με το ατίθασο αυτό είδος τεκμηρίων των νεότερων χρόνων, που είναι σταθερά ο Τύπος, με την εφήμερη ακαταστασία της ειδησεογραφίας, με τη συμπαράθεση πλάι πλάι δραματικών και ασήμαντων συμβάντων, και μάλιστα σε χρόνια αβέβαια για τις τύχες

των ανθρώπων, αδιαμόρφωτα για τον Τύπο και τους κρατικούς θεσμούς, αλλά βαρύνοντα και συναρπαστικά για την κοινωνία που τότε διαμορφώνονταν μέσα από τη δυναμική και τις συγκρούσεις της Επανάστασης. Μέσω των ευρετηριάσεων, μέσα από αυτήν της περιορισμένης σκοπεύσεως τεκμηριωτική εργασία, συντελούνταν, αναπόδραστα και μυθριδατικά, μία βαθύτερη εξοικείωση με την εργασία του ιστορικού, με τις προκλήσεις της κατανόησης και με τα όρια στην γνωριμία με το οριστικά χαμένο για μας παρελθόν. Σε αυτή την έμμεση, την πλάγια εξοικείωση συνίσταται η πιο πολύτιμη μαθητεία. Μια μαθητεία στην ιστορία, που όπως θα ήθελα να ελπίζω θα αφήσει το αποτύπωμά της στην πνευματική διαμόρφωση των νέων αποφοίτων, ανεξάρτητα από την επιστημονική και επαγγελματική πορεία που θα ακολουθήσει ο καθένας ή η καθεμιά από αυτούς. Η απάντηση λοιπόν στο αρχικό ερώτημα («πώς τα καταφέραμε και φθάσαμε ως εδώ») βρίσκεται κυρίως σε αυτό το δεύτερο κλειδί, στη δύναμη της επαφής με την πρώτη ύλη της ιστορίας, με το πρωτογενές υλικό.

Πώς όμως αποκτήσαμε πρόσβαση σε αυτό το σπάνιο, ευαίσθητο και εφήμερο υλικό που συνιστούν τα σώματα των εφημερίδων; Τίποτε το αυτονόητο και δεδομένο δεν υπάρχει γι' αυτό το παλαιό υλικό και τη συγκρότηση πλήρων σωμάτων. Το γνωρίζουμε ήδη καλύτερα από την περιπέτεια του προεπαναστατικού Τύπου: η διαμόρφωση των σωμάτων συνδέθηκε με ανατυπώσεις και συνοδεύτηκε με ευρετήρια. Εδώ πρέπει να υπογραμμιστεί η πολύτιμη συνέργεια της Βιβλιοθήκης της Βουλής στο δικό μας εγχείρημα: η ψηφιοποίηση των εφημερίδων με την μορφή εικόνων, καθώς είναι ήδη καταλογογραφημένες και μικροφωτογραφημένες και η ανοιχτή τους πρόσβαση στο πλαίσιο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης των Εφημερίδων, υπήρξε βασική προϋπόθεση για τη δική μας δουλειά. Επειδή και οι εφημερίδες των χρόνων της Επανάστασης προορίζονται να είναι πια προσβάσιμες, είχε πλέον νόημα να αποπειραθούμε την ευρετηριάσή τους. Για τη διευκόλυνση του έργου μας, για την ευχερέστερη πρόσβαση στο υλικό, οφείλουμε πολλά στην έμπρακτη συνεργασία και στήριξη από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, και πιο συγκεκριμένα στην πάντα πρόθυμη φίλη και συνάδελφο Έλλη Δρούλια, προϊσταμένη της Κοινοβουλευτικής Βιβλιοθήκης. Η συμβολή της στην πρώτη φάση της δουλειάς μας ήταν πολύτιμη, καθώς με την ενθάρρυνσή της, την εμπειρία και τις γνώσεις της, βάλαμε τα θεμέλια της δικής μας τεκμηριωτικής απόπειρας.

Υπάρχει όμως και ένα τρίτο κλειδί. Και ακούει στο όνομα της χρησιμότητας του αποτελέσματος για τους άλλους, για την επιστημονική κοινότητα. Ο στόχος που

από την αρχή τέθηκε ήταν ταπεινός αλλά πρακτικός: να δημιουργήσουμε ένα εργαλείο έρευνας, χρηστικό για τους μελετητές, ανοιχτής πρόσβασης για όλους. Αυτή η απλή, παλαιά ιδέα της δημιουργίας εργαλείων έρευνας, η εμπιστοσύνη στην αξία των εργαλείων έρευνας, υπήρξε ο κινητήριος μοχλός της όλης πρωτοβουλίας και μαζί... το καρότο που μας κρατούσε. Στο χώρο που μας φιλοξενεί, στο ιστορικό Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, περιττεύουν τα λόγια για την αξία των «καλώς εργαλείων», όπως τα οραματίστηκε από τη δεκαετία του 1960 και έμπρακτα τα στήριξε ο Κ.Θ. Δημαράς. Η ολοκλήρωση του έργου μας, της καθημιάς εφημερίδας, που τον επόμενο χρόνο πλησιάζουν να γίνουν τρεις, συνδέθηκε εξ αρχής με έναν μοντέρνο στόχο: την ανοιχτή πρόσβαση στα ευρετήρια μέσω του διαδικτύου. Η ανάρτηση των αποτελεσμάτων μας θα γίνει σε ξεχωριστή ιστοσελίδα στον ιστότοπο του Τμήματός μας, συγκεκριμένα στον διαδικτυακό τόπο του Εργαστηρίου Πολιτικής Επικοινωνίας και Μέσων Πληροφόρησης και φέρει ένα πρωτότυπο όνομα: ΤΥΠΟΣκόπιο 1821. Και έχει μπει ήδη σε πιλοτική λειτουργία. Με το Τυποσκόπιο θα συνδεθούμε αμέσως μετά.

Προηγουμένως, είναι απαραίτητο να ειπωθούν δύο λόγια για τις ίδιες τις εφημερίδες από τη σκοπιά της ιστορικής έρευνας. Διότι οι εφημερίδες δεν είναι, δεν μπορούν να είναι απλώς ιστορικές πηγές πληροφόρησης για την εποχή τους ή τεκμήρια για τον μελετητή της ιστορίας του βιβλίου και του εντύπου. Οι εφημερίδες στην Ελληνική Επανάσταση συνιστούν οι ίδιες μία όψη, μία εκδήλωση της ίδιας της Επανάστασης και της δυναμικής της. Οι τέσσερις εφημερίδες στις τέσσερις πόλεις, Μεσολόγγι, Ύδρα, Αθήνα και Ναύπλιο, από το έτος 1824 και εξής, συνιστούν στιβαρή πολιτική και κοινωνική εκδήλωση των νέων όρων της ελευθερίας. Ως προς αυτό, δεν υφίσταται διάκριση μεταξύ των εφημερίδων που μπορεί να λειτουργούν με όρους ενός κάποιου «ελεύθερου τύπου» (free press) και της μέριμνας για εφημερίδα της διοίκησης: και οι μεν και οι δε εκπληρώνουν νέου τύπου λειτουργίες, απολύτως συνυφασμένες με τον νέο τρόπο «διοίκησης» και υλοποιούν στην πράξη συνταγματικές προβλέψεις: την κατοχύρωση της ελευθερίας του Τύπου. Έτσι ιδωμένες οι εφημερίδες αυτές είναι, αλλά και δεν είναι, συνέχεια του προεπαναστατικού τύπου. Ασφαλώς, πρέπει να τονιστεί πως οι ελληνικές εφημερίδες, είτε η *Σάλπιγξ* του 1821 με τα τρία μοναδικά της φύλλα, είτε η τετράδα του 1824-25, που εμείς ευρετηριάζουμε, δεν αποτελούν τότε καινοτομία για την ελληνική τυπογραφία, ούτε εισαγόμενο είδος (παρά την πρακτική διευκόλυνση που παρείχαν Βρετανοί και άλλοι μη Έλληνες στην καταγωγή αγωνιστές και πολιτογραφημένοι

Έλληνες στην Ελληνική Επανάσταση), αφού η πρώτη εμφάνισή του ελληνικού Τύπου χρονολογείται -ως γνωστόν- στη δεκαετία του 1780 και η άνθησή του κατά τη δεκαετία του 1810. Με τις ελληνικές εφημερίδες στην Ελληνική Επανάσταση, εφημερίδες που λειτουργούν χωρίς θεσμική επιτήρηση και με συνταγματική πρόβλεψη, ο ελληνικός Τύπος συμβαδίζει, και παρακολουθεί τις τομές και αλλαγές που επέφερε η εποχή των επαναστάσεων, ιδίως η Γαλλική Επανάσταση, προέκταση και επιταγή μιας νέας και πανίσχυρης συνταγματικής πλέον αρχής, της αρχής της δημοσιότητας και της ελευθερίας του λόγου και του Τύπου.

Η σχέση Τύπου και επαναστάσεων (και πολέμων) κατά το δραστικό εκείνο γύρισμα προς τον 19^ο αιώνα είναι ένα ζήτημα με μια πλούσια και μεγάλη βιβλιογραφία και προσφέρει το πλαίσιο για την ανάπτυξη και των ελληνικών ερευνών. Η ιστοριογραφία μας ξέρει από νωρίς την αξία τους. Πιο πρόσφατος και δημιουργικός σταθμός, ήδη από το 1970, το τρίτομο ανθολόγιο μαζί με την εισαγωγική μελέτη της Κουμαριανού (*Ο Τύπος στον Αγώνα*, Αθήνα: εκδόσεις Ερμής Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη) έδωσε πρόσβαση σε αυτή την ιστορική ύλη, και μία ευκρινή θέση στις έρευνές μας, Έδωσε επίσης την πληρέστερη και στοχαστικότερη εισαγωγή στο θέμα μέχρι σήμερα. Περιθώρια περαιτέρω έρευνας, εμβάθυνσης στη γνωριμία μαζί τους, αλλά και ανανέωση των ερωτημάτων για τη φυσιγνωμία και τη λειτουργία τους μέσα από τις νέες συνθήκες πρόσβασης στα πλήρη σώματα υπάρχουν άφθονα και προσφέρουν πεδίο δόξης λαμπρό.

Οι κυρίαρχες δημόσιες εικόνες για την Επανάσταση ωστόσο θα ρίχνουν τη σκιά τους επάνω στις εφημερίδες, ώστε δύσκολα ο ήχος των πιεστηρίων να μπορεί να βρει μία θέση δίπλα στον κρότο από το καριοφίλι. Η δυσπιστία απέναντί τους θα διατηρείται μεταμφιεσμένη στο αποθαρρυντικό ερώτημα που προεξοφλεί την απάντηση, αντί να το θέτει σε έλεγχο, και τις περιθωριοποιεί: μα ποιος τις διάβαζε; Ποιον αφορούσαν; Τι θέση έχουν οι εφημερίδες στον κόσμο των γραμμμάτων;

Θα μπορούσαν τα ευρετήριά τους, αναρτημένα στο διαδίκτυο, ένας δεύτερος διαδικτυακός τόπος συνδεδεμένος με τον βασικό, την ψηφιακή συλλογή της Βουλής, να αναθερμάνουν το ενδιαφέρον για αυτές; Αυτό είναι οπωσδήποτε ένα αβέβαιο στοίχημα, ωστόσο η επέτειος των 200 χρόνων από το 1821 που έχει αρχίσει να γίνεται αισθητή, επιτρέπει να το θεωρούμε ανοιχτό. Αν η ομάδα μας διατηρηθεί έως τότε επίσης είναι ένα ζήτημα ανοιχτό.

Αθήνα, Οκτώβριος 2015.